

Ньурба оройуона
Е.К. Федоров аатынан Хорула орто оскуолата

**Алын сүһүөх кылаас оҕолоругар
аабы уруктарыгар туттуллар ньымалар**

Үлэни толордо:
Иванова Маргарита Спиридоновна,
алын сүһүөх кылаас учуутала

Тизэм: «Алын сүһүөх кылаас оҕолоругар аабы уруктарыгар туттуллар ньымалар

Сыалым: оҕо уус-уран айымньыны аабыгар интэриэһи үөскэтии, айымньыны баҕаран туран аабалларын ситиһии.

Соруктарым:

- оҕо хас биирдии айымньыны тус бэйэтэ иэйиитинэн ылыныгытын хааччыйыы;
- ситиһиэхтээх эйгэни үөскэтии, толкуйдуур, үлэлиир кыахтарын толору туһаналларын сайыннарыы;
- аабы культураны инэрии.

Оҕо хайдах үөрэхтээх, билиигэ бағалаах киһи буола улаатара аабарга тапталы, интэриэһи иитииттэн улахан тутулуктаах. Ол үлэтин оҕо оскуолаҕа эрэ кэллэбинэ сағалыыр арыый хойутааһын буолар. Бастакы учурат дьиэ кэргэннэ ийэ-аға, эбээ-эһээ, эдьий-убай аабаллара үтөө холобур буолар. Оҕобут А-тан сағалаан аабарга үөрэниэбиттэн оскуоланы бүтэриэр диири улахан эппиэтинэс, үгэс курдук, алын кылаас учууталыгар сүктэриллэр. «Сатаан аабар» диин өйдөбүлэ сүрдээх киэн. Сүһүөхтэн тылы таһаарыттан сағалаан, тизкиһи аабы эрэ буолбакка, геройу, түгэни ойуулаан көрөн чугас ылыныы, өйдөөн аабы буолар. Ол хаһан да судургутук, түргэнник туолбат. Алын кылаастарга хас биирдии оҕону өйдөөн аабарга үөрэтии биир сытыы кыһалға буолар. Ол инниттэн оҕо сөбүлээн, интэриэһиргээн аабар усулуобуйатын тэрийиэхтээхпит. Аабы хас биирдии киһи олоғор сүрүн миэстэни ыла саарбаға суох. Күннээғи олоххо аабы хас хардыбыт аайы ирдэнэр. Аспытын-танаспытын талартан сағалаан, үөрэххэ-үлэҕэ аахпакка табыллыбаппыт. Ол аахпыттарын бэйэлэриттэн таһааран, санааларын сөпкө этэллэрин, кэпсииллэрин ситиһиэхтээхпит.

Аабарга интэриэһи үөскэтэргэ саналы көрүүлэrim (новизна): оҕо бэйэтэ айымньыны ааған, тутан-хабан, көрөн-истэн, салайан онордоғуна айымньы ордук чинник киирэрин бэлиэтиэххэ сөп. Манна оҕо элбэх «көнүл» бэриллэр. Толкуйдуурттан сағалаан онорон-чочуйан таһаарарыгар дылы. Үлэ тиһигин быспакка бара турар, оҕо санаата ордук учуоттанар, этиилэрэ-көрүүлэрэ үрдүктүк сыаналанар.

Билигин кэмнэ ирдэбиллэр (актуальность): хас биирдии оҕо тус-туспа көрүүлээх, толкуйдуур дьобурдара эмиэ туһунан. Ону учуоттаан, оҕо өйдөнүмтүө саҕабыллары, үөрүйэхтэри толкуйдаан, санаттан-саға ньымалары киллэрии олох ирдэбилэ буолла.

Үөрэтии объекынан буолар: алын кылааска үөрэнэр оғолор.

Үөрэтии предмет: ааған өйдүүлэригэр араас ньымалар.

Литература уруктарыгар биир улахан **проблеманан** оҕо уус-уран айымньыны дьиэтигэр аабыта буолар. Билигин оҕо сахалы аахпат, бэрилибит сорудағы толорбот эбэтэр көтүмэхтик сыһаннаһар буолла. Ол курдук олох хаамытын батыһан аралдьыйар

түгэннэрэ элбэбэ бэрт: телевизор, компьютер, видео, интернет, телефон уо.д.а. олоххо кириитэ обо куннээби үлэтин тиһигин кэһиитигэр тириэрдэр. Ону тэнэ бэриллэр соруахтар интэриэһи тарпат, биир халыһптаах буолан үөрэнээччи дьибэбэ бэриллэр аабыны толорбот буолуон сөп. Онтон сылтаан үөрэххэ интэриэһэ, сыһыана, үлэлиир, айар дьобурун сайдыта биллэ- көстө уларыар, мөлтүүр. (Сыһыары 1)

Уруок кэмигэр уус-уран айымньыны, үксүн улахан айымньылары ситэри-хотору барытын кыайан аабыллыбат. Онон обо дьибэтигэр хайаан да аабаара наада. Үөрэнээччи дьибэтигэр аабаара уруок төһө айымньылаахтык, интэриэһинэйдик барбытыттан тутулуктаах. Уус-уран айымньыга обо интэриэһин көтөхпөтөххүнэ, обо айымньыны өйдөөбөт, ылыммат буоллабына, дьибэтигэр аабаара саарбах. Онон обону интэриэһиргэтэн дьибэтигэр аабарын ситиһэр сыалтан учуутал араас ньыманы туттуон наада. Араас ньыманы туттар сыалтан, обо сааһыттан көрөн уратылаахтык оноһулар.

Аабы уруоктарыгар дьибэбэ соруах хайаатар да бэриллиэхтээх дии саныбын. Ол эрэри, олус элбэби, ыарахан соруахтаан биэрэн обо өйүн-санаатын баттыыр сатамат. Кини толкуйугар, дьобуругар, кыабар сөп түбэһиннэрэн аахтарар, үлэлэтэр сизэрдээх, үтүө түмүктээх буолар.

Урут да, билигин да дьибэбэ үлэни толоруу - уруокка барбыты чингэтии, барыллаахтаах темаба күлүүс буолар соруахтары толоруу. Өскөтө обо дьибэбэ аабаарга бэриллибит айымньыны аахпат, соруады толорбот буоллабына, бу обо аабыта мөлтөх, билиитэ намыһах буолар, тыла-өһө тутахсыйар, туттар тылын саппааһа ханаабат, толкуйа, дьобура ситэ сайдыбат. Ол иһин дьибэбэ үлэни хайаан да ирдэниллиэхтээх. Ирдээбэтэххэ үөрэтиллэр айымньы өйдөмөт, ситэ арыһыллыбат.

Онон дьибэбэ үлэбэ уус-уран айымньыны аабыны тэрийии обону үөрэтиигэ, иитиигэ биир суолталаах, чинчийиини эрэйэр проблема буолар. Мин кылгастык бэйэм үлэбиттэн санаабын үллэстиэхпин бабарабын.

Оскуолаба уус-уран айымньыны аабыны кыра кылаастан күүскэ ирдиэххэ наада. Орто саастаах оболор аабыны кэрэхсэһиннэрэ кыра кылаастарга олобурбут буоллабына, кини уус-уран айымньыны интэриэһиргээн аабар. Дьибэбэ үксүгэр аабыллыбыт айымньыны иккистээн хатылаан аабалларыгар соруахтанар. Айымньыны анардас истэн ылыны таһыма, төһө да учуутал уонна үөрэнээччи үчүгэйдик аахпыттарын иһин, көтүмэх буолар. Ол бастакы истиилэрин ылыныларыгар тирэбирэн, оболор уус-уран айымньыны бэйэлэрэ дьибэлэригэр сииһилии аабалларын учуутал ситиһиэхтээх. «Дьибэтигэр аабан кэлээрин» эбэтэр «Ситэрэн аабаарын»,- диэн курдук быһаччы соруахтар туһалара кыра. Үөрэнээччилэр үөрэтиллэр айымньыга интэриэстэрин саналы күүдьүтүллүөхтээх. Ону көбүлүүргэ, ирдииргэ дьибэбэ аабары ситиһэргэ соруах арааһын толкуйдаан биэриэххэ наада.

Ол курдук:

- айымньыны кэрчиктэринэн үллэрэн аахтара биэри;
- толкуйдатар соруудахтаах ыйытыы биэрэн оҕо ааҕар интэриэһин тардыы;
- билбэт тылларын суруйуу, быһаарыы;
- аахпыт кэрчигин тылыгар чугаһатан уруһуйдатыы;
- аахпытыгар викторина ыйытыыларын толкуйдааһын;
- кроссворд оноруу;
- кластер оноруу;
- бырайыак онотторуу, инсценировка уо.д.а.

Айымньыны кэрчиктэринэн үллэрэн биэрэргэ ис хоһоонун тиэкис тылыгар чугаһатан кэпсииргэ, билбэт тылларын быһаарарга соруудахтаахха сөп. Кылгас айымньы кэрчиктэрин хас да оҕо араас соруудахтаан биэрдэххэ үлэ өссө интэриэһинэй буолар. Айымньыны кэрчиктэринэн үллэрэн ааҕар соруудаҕы биэрдэххэ оҕо сурэбэлдьээбэт. Ким эмэ аахпакка кэллэбинэ айымньыбыт ис хоһооно алдьанар, доҕотторун түһэн биэрэр, онон бэйэ – бэйэбитин түһэн биэримэн диэн эттэххэ, оҕо эппиэтинэһэ үрдүүр. Онон оҕо доҕотторун түһэн биэримээри күһэллэн да ааҕар, кэнники онто үөрүйэххэ кубулуйар.

Соруудахтаах, толкуйдуурга көбүлүүр ыйытыылары биэриэххэ наада. Холобура, айымньыга чопчу биридимиэт ханна баара, сытара, ууруллубута ыйытыллар. Эбэтэр, айымньы дьоруойа хаһан, ханна, ханнык түбэлтэбэ онорбутай? Маннык толкуйдатар ыйытыылар оҕо айымньыны ааҕарыгар сүрүн төһүү буолаллар.

Үөрэнээччилэргэ уус-уран айымньыга уруһуй, ойуу онотторуу уруокка туһаныллар айымньылаах ньыманан буолар. Уруһуйга сыһыаннаах, дьобурдаах оҕолорго баҕаларынан көрөн, айымньы сүрүн санаата түмүллүбүт түгэнин дьиэлэригэр онороллоругар соруудахтанар. Уруһуйдуурга айымньы айылҕатын, геройун, көрдөрөр кэмин, ис хоһоонун айымньы тылыгар-өһүгэр болҕомтотун ууларыгар соруудахтанар.

Ааҕар айымньыларыгар викторина ыйытыыларын, кроссворд, тест соруудахтарын толкуйдууларын оҕолор олус сөбүлүүллэр, хоруйдарын бэйэлэрэ сурунан кэллэлэр. Уруокка кэлэн оонньоотоллорун астыналлар. Бу соруудаҕы айымньы ис хоһоонун үчүгэйдик билэр эрэ оҕо оноруон сөп. Онон айымньыны ааҕыыга эмиэ көбүлүүр.

Бырайыак оноруу бу сүрдээх уустук, сыралаах, үһүн кэмнэ толоруллар үлэ. Бу соруудаҕы улахан кылааска бэриллэн сөп. Бырайыактарын онороору оҕолор айымньыны толору билиэхтээхтэр, ол иһин ааҕарга күһэллэллэр. Бу соруудаҕы бөлөхтөөн биэрдэххэ оҕолор бэйэ-бэйэлэрин кытары бодоруһаллар, бэйэ-бэйэлэрин иннигэр эппиэтинэстээх буолаллар, олохтоохтук толкуйдуур дьобурдара тобуллар. Инсценировка - уруокка оҕолор сөбүлээн туттар ньымалара. Манна күннээҕи дьуһуурунай сүрүн салайааччы буолар. Айымньы интэриэһинэй буоларын туһугар «тугу гынабыт?», «тугу толкуйдуубут?».

(Сыһыары 2). Аныгы уруокка ааҕан кэлэллэриттэн ураты, өссө оҕолорго соруудах биэрэр: «маны аҕалабыт», «маны толкуйдуугут».

Кластер онорууга ымпыгын-чымпыгын өйдөөн аахпыт оҕо онорор. Маннык соруудаҕы «Таннары тутуллубут кылааска» («Перевернутый класс») ытыахха сөп. Ааҕарга айымныы бэриллэр. Сүрүн дьоруойтан саҕалаан, кини быһыытын-таһаатын, үлэтин, дьарыгын ыйан кластер онорор. Уруокка кэлэн маннык үлэлэриттэн саҕалаан ырытыһыы онорон күннээҕи уруок тиэмэтигэр тийэн кэлэллэр. (Сыһыары 3)

Үөрэтиллэр айымныыны оҕолор бары аахтаһарына эрэ, уус-уран айымныыны ырытыы көдүүстээхтик барар.

Түмүк

Түмүкпэр, этиэхпин баҕарабын, төһөнөн оҕо оҕо интэриэһинэй соруудахтар бэриллэллэр даҕаны, оччонон ааҕыга тардыһыта күүһүрэр. Баҕаран туран санаттан сана соруудах албастарын толкуйдуулар. Дьиннээх олоххо буолбут түбэлтэни кытта сатаан тэнниир.

Маннык хайысхалаах ньымалары туттан, оҕо «көнүл» биэрдэххэ интэриэстэрэ үрдүүр. Араас сайыннарылаах үөрэх салааларын туттан оҕо инники барарыгар салайан биэрэбит.

Хайа баҕарар учуутал ааҕыны дьыбэ соруудах биэрэригэр араас ньымалары бэйэтин үлэтигэр утумнаахтык киллэрдэбинэ, оҕону үөрэтиигэ-иитиигэ ситиһиһилэнэрэ саарбахтаммат. Оҕо ааҕар дьобуруун сайыннардаххына кини кэнники үчүгэйдик үөрэнэригэр, кини быһыытынан сайдарыгар улахан төһүү күүс буолар. Төһө да учуутал үлэлэстэр, дьыбэ төрөппүт өттүттэн оҕо ааҕарын ирдэбэт, хонтуруоллаабат буоллаһтарына, үлэ түмүгэ соччото суох буолар. Ону туоратар инниттэн үлэбэр төрөппүттэри, библиотекары кытта ситимнээхтик үлэли сатыбын. Дьыбэригэр библиотека тэринэллэригэр, хайдах кинигэ атылаһалларыгар, хаһыат, сурунаал суруталларыгар сүбэлибин. Оҕону аахтарарга лекторийдары ытыабын, памяткалары түнэтэбин. Дьыбэ кэргэнинэн викториналарга, күрэхтэргэ кытталларын көбүлүүбүн.

Ити курдук, оҕону ааҕааччы гынан иитэн-такайан таһаарарыгар, хас биирдии учуутал олус элбэх ньымалаах. Хас биирдии оҕо айылҕата уратытын үөрэтэр, ону үлэбэ туһанар, төрөппүтү кытта үлэни тэрийэр, айар дьобуруу сайыннарар буоллаһа, атыннык эттэххэ, оҕо сөбүлээн, интэриэһиргээн ааҕар усулуобуйатын тэрийдэххэ, үлэбит түмүктээх буолара көстөр.

4 кылаас

1990 сыл аахпыт тыл ахсаана	Аахпытын ис хоһоонун өйдүүрэ	Тылы чуолкайдык санарара
120-130 тыл	Толору өйдүүр, кэпсиир.	Санарар саната чуолкай, тобуллаҕас. Сурук бэлиэлэрин сөпкө тутуһан ааҕар.
2000-2010 сыллар аахпыт тыл ахсаана	Аахпытын ис хоһоонун өйдүүрэ	Тылы чуолкайдык санарара
100-105 тыл	Сорох оҕо өйдүүр, кэпсиир. Сорох оҕо син өйдүүр, боппуруос көмөтүнэн кэпсиир.	Саналара чуолкай да баар, чуолкайа да суох баар. Сурук бэлиэтин сорох оҕо билиммэт.
2011-2021 сыллар аахпыт тыл ахсаана	Аахпытын ис хоһоонун өйдүүрэ	Тылы чуолкайдык санарара
60-100	Сорох оҕо өйдүүр, кэпсиир. Сорох оҕо син өйдүүр, боппуруос көмөтүнэн кэпсиир. Сорох оҕо кэпсииригэр нууччалыы тыллары кыбытар. Сорох оҕо туох туһунан аахпытын боппуруос да көмөтүнэн сатаан кэпсээбэт.	Саналара чуолкай да баар, чуолкайа да суох баар. (Тылларын чуолкайдык санарбат оҕо үгүс.) Сурук бэлиэтин тутуспат.

Т.Е.Сметанин «Борон куобах үөрэммитэ» остуоруйа (2 кылаас)

«Кэбэ» (эбэнки остуоруйата) 3 кылаас

